

Uit: 'De Wortels, de twijgen en de vruchten van de boom'
De Vincentiaanse liefde in de spiritualiteit van de Dochters van Maria en Joseph. Door Charles Caspers & Kees Waaijman

2. Johannes, de apostel van de liefde, over de liefde

De congregatie van de Dochters van Maria en Joseph kent vier bijzondere gedenkdagen: het feest van O.L. Vrouw van Den Bosch op 7 juli, het feest van de H. Joseph op 19 maart, het feest van de H. Vincentius à Paulo op 27 september (voorheen 19 juli), en het feest van de H. Johannes de Evangelist op 27 december. Daarnaast wordt binnen de congregatie het feest van Maria Tenhemelopneming (15 augustus) met bijzondere aandacht gevierd. Dit hoofdstuk gaat over een van de genoemden, Sint Jan, de apostel van de liefde, en over de betekenis van 'liefde', met name in diens eerste brief. Alleen al vanwege deze bijzondere erenaam hoort Johannes thuis bij de zusters van de Choorstraat die immers liefdezusters zijn. Daarenboven had de stichter van de congregatie, Jacobus Heeren, Johannes in zijn hart gesloten. 'Kinderen, bemint elkander' (1Joh 3,11, vgl. Joh 13,31-35) is het adagium dat hij van de evangelist heeft overgenomen. Waar Johannes in zijn eerste brief zijn gehoor steeds aanspreekt met 'kinderen', zo spreekt Heeren de zusters aan als 'mijn geliefde kinderen'. Om slechts één voorbeeld te noemen: in een brief van 21 december 1827, dat is in het achtste jaar na de stichting van de congregatie, spoort hij de overste, Catharina van Grinsven, aan om Johannes, de lieveling van Jezus, te vereren en tegelijkertijd ook diens voorbeeld te volgen. Deze aansporing is bedoeld opdat, net als eens bij Johannes, haar hart zal versmelten met het hart van Jezus en zij, net als Johannes, 'aan Jezus trouw zal blijven tot onder het kruis'. Hij besluit zijn aansporing uitbundig met het zojuist genoemde adagium: 'Bemint elkanderen, was het devies van Johannes!'¹

Een extra reden voor de stichter om deze apostel te koesteren heeft heel concreet te maken met het feit dat hij een Bosschenaar was en dat de zusters in de nabijheid van de Sint-Janskerk woonden. Immers, zijn de meeste Sint-Janskerken gewijd aan Jan de Doper, in Den Bosch was dat niet het geval. De Bosschenaren dachten bij Sint Jan namelijk op de eerste plaats aan Johannes de Evangelist.

Vanuit het perspectief van de Bijbelse spiritualiteit biedt hieronder Huub Welzen een dieptestudie van de betekenis(sen) van liefde in de eerste brief van Johannes. Na een korte historische schets van de betekenis van Sint Jan in de (liturgie)geschiedenis en van het godsdienstig leven in Den Bosch, waarbij ook de Mariaverering in de Bossche kathedraal ter sprake komt, eindigen we dit hoofdstuk met een overweging over de betekenis van Johannes voor de spiritualiteit van de Dochters van Maria en Joseph.

¹ 's-Hertogenbosch, Archief Dochters van Maria en Joseph, AZCh map 7.13.

Gods liefde is in ons volmaakt geworden. Liefde in 1 Johannes

Spreken over God

Spreken over God heeft een eigen moeilijkheid. Onze taal kan God niet bevatten. Onze ervaring van God kan niet volledig in taal worden uitgedrukt. Al ons spreken over God is tastend, steeds bij wijze van benadering. Onze ervaring van God drukken we daarom vooral uit in beeldende taal. Van deze beelden geldt dat ze steeds tegelijk waar en niet waar zijn. Het is belangrijk dat wij ons goed bewust zijn van dit beeldend spreken over God en onze ervaring van God. Dit spreken in beelden impliceert dat het spreken over God steeds invoelend is, nooit vastlegend of definiërend. Dit spreken is er om tot gewaarwording van het geheim te komen, niet tot de ontrafeling ervan.

Voor de Bijbelse auteurs geldt dat hun spreken over God steeds gebeurt vanuit een relatie met God. Bijbelse taal is relationele taal. Zoals iedereen weet die in relatie leeft, is de ander nooit in begrippen te vatten. Steeds ontstijgt de ander aan mijn termen. In zekere zin heb je de ander nooit gezien, ook al sta je met die persoon in intieme betrekking. De ander is telkens nieuw, omdat zij je telkens verschijnt in haar andersheid. In betrekking leven betekent dat je deze nieuwheid steeds aan jezelf toelaat waardoor je zelf steeds anders wordt. Dat geldt ook voor het leven met God. De auteur van het Johannesevangelie weet dat leven met God betekent dat Hij enerzijds een onbekende andere is over wie je niet kunt beschikken, en dat anderzijds het leven met deze andere een altijd vernieuwende en omvormende werking heeft.

Reeds in de literaire structuur van het Johannesevangelie wordt deze spiritualiteit van de Godsbetrekking zichtbaar. In de proloog van het evangelie wordt de ontoereikendheid van het menselijk weten en kennen nadrukkelijk verwoord: 'Niemand heeft ooit God gezien' (Joh 1,18). Maar dit God niet zien is niet het eindpunt. Het vers vervolgt met: 'Maar de eniggeboren God *die rust aan de borst van de Vader*, heeft uitleg over Hem gegeven'. Jezus wordt hier beschreven als de exegeet (uitlegger) van God. Hij is een exegeet van God vanuit zijn betrekking met God. Dezelfde woorden komen wij verderop in het evangelie tegen bij de beschrijving van de maaltijd op de laatste avond van Jezus' leven. De evangelist vertelt over de leerling van wie Jezus hield. 'Een van zijn leerlingen, die van wie Jezus hield, *was gelegen aan zijn borst*' (Joh 13,23). De intieme betrekking met God is een eigen bron van kennis over God.

Het doel van het Johannesevangelie is om de lezers in te voeren in de levengevende betrekking met God. Het boek besluit als volgt: 'Nog veel andere tekenen heeft Jezus gedaan voor het oog van zijn leerlingen, die niet in dit boek zijn opgeschreven. Maar deze hier zijn opgeschreven opdat jullie gaan geloven dat Jezus de Messias is, de zoon van God, en dat jullie door te geloven leven hebben in zijn naam' (Joh 20,30-31). Het lezen van het evangelieboek voert dus in in de betrekking met God, een betrekking die waarachtig leven is. In het laatste hoofdstuk van het evangelie, dat door een latere redacteur aan het evangelie is toegevoegd, wordt nog eens bevestigd hoe belangrijk het getuigenis is van de leerling van wie Jezus hield. Dat toegevoegde hoofdstuk eindigt als volgt:

Deze leerling is het die getuigenis aflegt van dit alles en het ook heeft neergeschreven, en we zijn er zeker van dat zijn getuigenis betrouwbaar is. Er is nog veel meer wat Jezus gedaan heeft, maar als men het allemaal in bijzonderheden zou gaan optekenen, zou wellicht zelfs de hele wereld te klein zijn voor de boeken die men dan zou moeten schrijven (Joh 21,24-25).

Conflict en scheuring

De eerste brief van Johannes is zonder meer een literaire diamant. Diamanten ontstaan onder hoge druk. De brief wordt gekenmerkt door compacte taal met een grote zeggingskracht. Dat vereist een vertraagde en aandachtige lezing. Samen met de tweede en derde brief van Johannes en het evangelie volgens Johannes vormt de brief een eigen afdeling in het Nieuwe Testament. De samenhang tussen de vier geschriften is zo groot dat sommige exegeten menen dat ze van één en dezelfde auteur stammen. Andere exegeten, die meer oog hebben voor de verschillen die er natuurlijk ook zijn, menen dat de brieven van een andere auteur zijn dan het evangelie. Maar dát er een samenhang is en dát de vier geschriften uit hetzelfde milieu komen, daarover zijn allen het eens.

De hoge druk waaronder de diamant is ontstaan, is die van ruzie en scheuring. Op zeker moment was er grote verdeeldheid ontstaan over de wijze waarop het Johannesevangelie verstaan moet worden. De auteur van de eerste Johannesbrief wil het ongelijk van 'scheurmakers' aantonen. Wie dat precies waren en wat hun denkbeelden waren, weten we al lang niet meer, maar volgens de auteur gaat het om lieden die zich uit de gemeenschap hebben losgemaakt en onrust zaaien (1 Joh 2,19). Ze worden 'valse profeten' en 'anti-christussen' genoemd (1 Joh 2,18; 2,22;4,3). Hun leer is in de ogen van de auteur een dwaalleer (1 Joh 2,26; 4,6). Ze maken blijkbaar aanspraak op bijzondere inzichten, pretenderen God te kennen, in Hem te blijven, licht te zijn en zonder zonde te zijn (vgl. 1 Joh 1,6-10 en 2,3-9). Het leugenachtig karakter van hun aanspraken blijkt volgens de auteur uit het feit dat hun daden niet overeenkomen met hun woorden. Ook hun opvattingen over de persoon van Jezus Christus zijn volgens hem vals. Zo zouden ze beweren dat Jezus niet echt mens is (1 Joh 4,2), dat Jezus niet de Christus is (1 Joh 2,22), dat Jezus en de zoon van God niet dezelfde zijn (1 Joh 5,5-8).

Tegen deze ontsporingen neemt de auteur krachtig stelling. Dat blijkt reeds in de proloog van het geschrift. Met duidelijke toespelingen op de proloog van het evangelie, die zelf weer een echo is van het begin van het boek Genesis, begint hij met 'Wat bestond in het begin'. Dat verwijst niet alleen naar het begin van de christelijke beweging tijdens het leven van Jezus, maar ook naar het bestaan van het *woord* bij God, al vóór dat de schepping plaatsvond. De proloog van het Johannesevangelie situeert 'het *woord* dat vlees is geworden' bij God en noemt dat *woord* ook God. Het gaat over het *woord* dat leven is: het leven, het eeuwige, dat bij de Vader was en aan ons is verschenen. Dat dit *woord* mens is geworden en dus ook tastbaar onder ons aanwezig is, maakt hij meteen duidelijk met zintuiglijke uitdrukkingen: horen, zien, aanschouwen, aanraken. Vervolgens schaaft de auteur zich in de traditie over dit *woord*. Hij spreekt over getuigen en verkondigen. Het is een getuigenis en verkondiging die ook de beoogde lezers heeft bereikt: 'Wij verkondigen ook aan u'. Tenslotte sluit de auteur de gelederen tegenover de scheurmakers door een drievoudige verbondenheid te formuleren: de verbondenheid van de lezers met de auteur, de verbondenheid met de Vader en de verbondenheid met diens zoon Jezus Christus.

Licht en liefde

De meeste exegeten besteden weinig aandacht aan de structuur van de brief. Men is het erover eens dat de stijlkenmerken van een brief ontbreken. Zo ontbreken aan het begin de vermeldingen van de afzender, van de geadresseerden en de gebruikelijke groet. Ook aan het einde ontbreekt de formele afsluiting van een brief. Er zijn wel een proloog (1 Joh 1,1-4) en een epiloog (afsluiting) (1 Joh 5,14-21), maar deze openen en sluiten het geschrift meer als een betoog dan als een brief.

De tekst wordt vaak beschouwd als een verzameling van spreuken, die geheel en al de eigen sfeer ademen die ook in het evangelie volgens Johannes aanwezig is. Soms vormen deze spreuken clusters, die men kan herkennen door eenzelfde openingszin, door eenzelfde zinsstructuur, door herhaling van sleutelwoorden, enzovoort. Veel exegeten gaan niet verder dan het aanwijzen van dit soort van clusters. Sommige exegeten besteden echter aandacht aan de grotere samenhang binnen en tussen die clusters. Zo wijst Sjef van Tilborg drie grotere afdelingen aan, die min of meer parallel zijn opgebouwd (1 Joh 1,5-2,27; 2,28-4,6; 4,7-5,13).² Elke afdeling heeft een eigen passage die handelt over de liefde (1 Joh 2,3-11; 3,11-24 en 4,7-21). Deze drie 'liefdespassages' worden in de volgende paragrafen uitvoerig besproken.

De auteur van de brief spreekt vanuit een soortgelijke ervaring van God als in het evangelie volgens Johannes. De ervaring uit de proloog van het evangelie dat niemand ooit God heeft gezien, wordt hernomen (1 Joh 4,12). Hierbij sluit onze menselijke ervaring aan dat wij niet op eigen kracht in staat zijn om God te kennen. Toch bevat de 'brief' (zo noemen we het geschrift in overeenstemming met de traditie toch maar) twee heel concrete positieve uitspraken over God: 'God is licht' (1 Joh 1,5), en 'God is liefde' (1 Joh 4,8.16).

De uitspraak dat God licht is, volgt meteen na de proloog. Dat positieve uitspraken over God in een beeldende en niet in een definiërende zin verstaan moeten worden, is hierboven al betoogd. De auteur van de brief doet dit door middel van uitspraken over de relatie van God en licht, die soms van elkaar af lijken te wijken. De eerste uitspraak is in vers 5, dat God licht is en dat in Hem geen spoor van duisternis is. De toevoeging dat er in God geen spoor van duisternis is, maakt helder dat het hier niet gaat over een door God geschapen licht, maar over het licht dat God zelf is: het licht dat voorafgaat aan alle samengaan en afwisseling van licht en donker. De tweede uitspraak over de relatie van God en licht staat in vers 7: 'God woont in het licht'. In definiërende taal is deze uitspraak moeilijk te rijmen met de uitspraak dat God licht is.³ Maar in een taal die verwonderd is over het geheim van God en ons in dat geheim wil binnenvoeren, nodigen deze uitspraken de lezer juist uit om de weg van God te gaan, te wandelen in zijn licht, met Hem verbonden te zijn en in Hem te wonen, zoals Hij woont in hen die zich afkeren van de duisternis.

De tweede beelddpraak die een positieve uitspraak over God bevat, is dat God liefde is (1 Joh 4,8.16). Het thema van de liefde volgt in de brief meteen op het thema van het licht. De twee thema's zijn niet streng gescheiden. Ze haken in elkaar en overlappen elkaar, zodat het thema van het licht dat van de liefde verheldert, en omgekeerd het thema van de liefde dat van het licht verheldert.

Het gebod van de liefde

Het eerste grote tekstgeheel dat handelt over de liefde is 1 Joh 2,3-11. Het strijdbaar karakter van deze tekst wordt duidelijk uit de drie citaten waarin men de tegenstanders aan het woord kan horen: 'Wie zegt dat hij Hem kent ...' (vers 4), 'Wie zegt in Hem te verblijven ...' (vers 6), 'Wie zegt in het licht te zijn ...' (vers 9). Woorden als 'God kennen', 'in God zijn', 'in God verblijven' en 'in het licht zijn' overlappen in hun betekenis elkaar en verhelderen elkaar. Ze duiden alle op de intieme verbondenheid met God die eigen is aan de geloofsopvatting van Johannes en zijn lezerspubliek. De auteur verwijt zijn tegenstanders niet zozeer dat zij deze dingen over zichzelf zeggen, maar dat hun uitspraken over de verbondenheid met God afwijken van het gedrag dat daarbij past. Men kan dat zien aan het

² Sjef van Tilborg, 'De brieven van Johannes', in: Jan Fokkelman & Wim Weren, *De Bijbel literair. Opbouw en gedachtegang van de Bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer/Kapellen 2003, 727-738.

³ Ook Maarten Menken benadrukt dat de uitspraak dat God licht is niet als een definitie van God bedoeld is, maar wel iets wezenlijks over Hem wil zeggen. De uitspraak dat God in het licht is, benadrukt dat nog eens. Zie M.J.J. Menken, *1, 2 en 3 Johannes. Een praktische Bijbelverklaring*, Kampen 2010, 27-28.

1 Johannes 2,3-11

³En daaraan weten wij dat wij Hem kennen, dat we zijn geboden bewaren. ⁴Wie zegt: 'Ik ken Hem,' en zijn geboden niet bewaart, is een leugenaar en in hem is de waarheid niet. ⁵Maar wie zegt dat hij zijn woord bewaart, waarlijk, in hem is de liefde van God volmaakt geworden. ⁶Wie zegt in Hem te verblijven, moet, zoals Die rondwandelde, zelf ook zo rondwandelen. ⁷Geliefden, niet over een nieuw gebod schrijf ik jullie, maar over een oud gebod dat jullie vanaf het begin hadden. ⁸Maar ook is het een nieuw gebod waarover ik jullie schrijf, dat waar is in Hem en in jullie; dat de duisternis voorbijgaat en het ware licht reeds schijnt. ⁹Wie zegt in het licht te zijn en zijn broeder haat, is nog steeds in de duisternis. ¹⁰Wie zijn broeder liefheeft, verblijft in het licht en in hem is er geen reden om te vallen. ¹¹Maar wie zijn broeder haat, is in de duisternis, en hij wandelt rond in de duisternis, en hij weet niet waarheen hij gaat, omdat de duisternis zijn ogen blind heeft gemaakt.

commentaar van de auteur bij hun uitspraken. God kennen en zijn geboden niet onderhouden, dat stemt niet met elkaar overeen. Met God verbonden zijn betekent leven zoals Jezus geleefd heeft. En wie zegt in het licht te zijn, maar zijn broeder haat, wandelt feitelijk in het duister. Het verwijt is dus gericht op het niet overeenstemmen van de gelovige verwoording en het gelovige gedrag.

Het tekstgedeelte haakt duidelijk aan bij de uitspraak van Jezus in Joh 13,34: 'Ik geef jullie een nieuw gebod: dat je elkaar liefhebt. Met de liefde die ik jullie heb toegedragen, moeten jullie ook elkaar liefhebben'. Voor sommige mensen is het moeilijk te verstaan dat in het evangelie en de brieven van Johannes over liefde wordt gesproken in termen van gebod. Men kan toch geen gevoelens voorschrijven, is het bezwaar. Belangrijk is dat het woord 'gebod' hier niet opgevat moet worden als een afzonderlijk voorschrift, zoals er zovele voorschriften zijn, maar als het fundamentele gebod dat het woord van God is. Dit gebod vat alle voorschriften samen en gaat er als het ware aan vooraf. Wellicht dat vers 5 hierin enige helderheid kan bieden: 'Wie zijn woord bewaart, in hem is waarlijk de liefde van God volmaakt geworden. Daarin weten wij dat wij in Hem zijn'. 'Het woord bewaren' betekent hetzelfde als 'het gebod onderhouden' en 'de geboden onderhouden'. Deze termen worden verhelderd door de zinsnede 'de liefde van God'. Op zich genomen kan 'de liefde van God' hier twee dingen betekenen: ten eerste onze liefde tot God, ten tweede de liefde van God tot ons. Uit dit vijfde vers kunnen we nog niet afleiden om welke van de twee betekenissen het gaat. Duidelijkheid kan verkregen worden vanuit 1 Joh 4,12: 'Als we elkaar liefhebben, verblijft God in ons en is zijn liefde in ons volmaakt geworden'. In dit vers gaat het onmiskenbaar over de liefde van God tot ons. Wanneer we vers 5 in deze zin verstaan, wordt helder dat het er niet om gaat dat wij aan een voorschrift moeten voldoen naast vele andere voorschriften, dat het niet gaat om het ontwikkelen van ons eigen liefdesvermogen, maar dat het gaat om slechts dit ene: *Gods liefde in ons haar werk laten doen*. Gods liefde in ons haar werk laten doen kan niet op een andere manier dan door lief te hebben. Wanneer we beseffen dat het ene fundamentele gebod, dat alle geboden omvat en aan alle geboden vooraf gaat, Gods liefde is die in ons haar werk doet, dan beseffen we ook dat de uitspraak dat iemand God kent, dat iemand in God verblijft of in het licht is, niet kan leiden tot gedrag dat strijdig is met de werking van de liefde. De werking van de liefde is juist het zichtbare teken van de inwoning in God. God kennen en zijn broeder haten is een innerlijke en zeer fundamentele tegenspraak, een soort van geestelijke schizofrenie.

De auteur van de brief spreekt over het gebod van de liefde als een gebod dat oud is en tegelijk nieuw. Beide woorden legt hij uit. 'Oud' betekent dat het gebod van de liefde het woord is dat de beoogde lezers al eerder hebben gehoord (vers 7). Men kan daarbij denken aan de hierboven reeds geciteerde woorden van Jezus over dit gebod in Joh 13,34. Wellicht heeft deze passage uit het evangelie deel uitgemaakt van het geloofsonderwijs bij de toetreding tot de gemeenschap waarvoor Johannes schrijft. Wellicht ook fungeerde deze passage als een samenvatting van de wet, zoals die gegeven wordt in het dubbelgebod van de liefde en in andere teksten. Hoe dit verder ook zij, 'oud' betekent hier 'aan de lezers bekend'. Maar ook mag meeklinken dat 'het oude' gezaghebbend en fundamenteel is.

Het gebod van de liefde is echter tegelijk nieuw. Ook dit woord wordt uitgelegd en wel in vers 8. ‘Nieuw’ betekent dat de auteur het gebod van de liefde nog eens aan de lezers schrijft. Maar ook deze betekenis heeft diepere lagen. Het heeft van doen met het feit dat de liefde steeds opnieuw wordt gerealiseerd. ‘Wat in hem waar is, is dat ook in ons’. De liefde die in Jezus waarheid is geworden, wordt ook in ons gerealiseerd. Het gebod van de liefde wordt steeds opnieuw in steeds weer andere mensen werkelijkheid, en daarom is het steeds weer een nieuw gebod.

Tegelijk is het ook een vernieuwend gebod. Dat staat in het slotdeel van vers 8. De omvorming die Gods liefde in mensen voltrekt, is dat ‘de duisternis voorbijgaat en het ware licht reeds schijnt’. Gods liefde is reeds in mensen werkzaam. Maar het proces dat de liefde is, voltrekt zich ook in toenemende mate door het wijken van de duisternis.

Met het noemen van de termen ‘licht’ en ‘duister’ is de auteur teruggekeerd naar de beeldspraak van het licht waarmee hij, na de proloog, zijn geschrift opende. De onverenigbaarheid van ‘in het licht zijn’ aan de ene kant en ‘het haten van zijn zuster of broeder’ aan de andere kant wordt opnieuw verwoord. Dit wordt verder uitgewerkt in een positieve uitspraak in vers 10 over het verblijven in het licht en in een negatieve uitspraak in vers 11 over het zijn in de duisternis. Liefde is met het licht verbonden en haat met duisternis. Degene die zijn broeder haat, gaat als een blinde zijn weg in het donker. Hij weet niet waarheen de weg voert. Hij gaat zijn weg zonder enige oriëntatie. De tekst bevat duidelijke echo’s van zinnen uit het Johannesevangelie: ‘Als men ’s nacht zijn weg gaat, zal men struikelen, omdat men het licht moet missen’ (Joh 11,9), en ‘Wie zijn weg gaat in de duisternis, weet niet waar hij terecht komt’ (Joh 12,35).

Haat en moord, leven en liefde

Het tweede grotere tekstgeheel dat handelt over de liefde is 1 Joh 3,11-24. Eerst wordt verwezen naar de boodschap die de geadresseerden ‘vanaf het begin’ hebben ontvangen, ‘dat wij elkaar moeten liefhebben’. Alle gevoelswaarden die in het begin van het geschrift meeklonken rond ‘het begin’ zijn ook hier aanwezig. Ook hier klinkt de opening van het Johannesevangelie mee en via dit evangelie ook het begin van het eerste scheppingsverhaal. De formulering lijkt op 1 Joh 1,5. Voor sommige exegeten is dit een argument voor de opvatting dat hier het tweede deel van het geschrift begint. Overigens sluit dit tekstgedeelte goed aan bij het vorige. Waar vers 11 verwijst naar de boodschap om elkaar lief te hebben, gaat vers 10, waarmee het vorige tekstgedeelte eindigt, over het nalaten van dat gebod: ‘Hieraan kan men de kinderen van God en de kinderen van de duivel onderscheiden: ieder die de gerechtigheid niet doet is niet uit God; evenmin die zijn broeder niet liefheeft’.

In 1 Joh 3,11-24 worden de tegenstanders of scheurmakers niet nadrukkelijk genoemd. Wel is de tekst, net zoals de gehele brief, rijk aan sterke contrasten. Tegenover de liefde staat de haat, tegenover het goede het kwade, tegenover leven geven staat de moord. In deze voorstelling van zaken bestaan enkel uitersten. De auteur en de zijnen staan aan het ene uiterste, zijn tegenstanders aan het andere. Er zijn geen tussengebieden, geen compromissen mogelijk.

De introductie van Kaïn in vers 12 doet vermoeden dat er een tegenstelling met Abel wordt gepresenteerd. Dat vermoeden wordt nog versterkt door het einde van het vers, waar wordt vermeld dat de daden van Kaïn slecht zijn en die van zijn broer goed. Toch komt er een heel andere tegenstelling uit de bus dan we zouden verwachten. De naam van Abel wordt niet genoemd. Hij wordt gepresenteerd in zijn relatie tot Kaïn als ‘zijn broer’. Van Kaïn wordt gezegd dat hij ‘uit den boze’ is. Ongetwijfeld moet men de formulering als persoonlijk (de boze) en niet als zakelijk (het boze) verstaan. De tegenstelling uit vers 10 tussen ‘kinderen

van God' en 'kinderen van de duivel' wordt hier hernomen. Anders dan het verhaal in Genesis wordt de moord niet gegrond in afgunst en woede, maar in de boze zelf. Tenslotte wordt de gruwelijkheid van de moord in de oorspronkelijke Griekse tekst onderstreept door het gebruik van een woord dat qua gevoelswaarde dichter bij 'afslachten' ligt dan bij 'vermoorden'.

1 Johannes 3,11-24

¹¹Want dit is de boodschap die jullie gehoord hebben vanaf het begin: dat we elkaar moeten liefhebben; 12 niet zoals Kaïn die uit de boze was en zijn broer afslachtte. En waarom slachtte hij hem af? Omdat zijn werken slecht waren, en die van zijn broer rechtvaardig. ¹³Wees niet verbaasd, broeders, als de wereld jullie haat. ¹⁴Dat we uit de dood naar het leven zijn overgegaan, weten we omdat we elkaar liefhebben. Wie niet liefheeft, verblijft in de dood. ¹⁵Ieder die zijn broeder haat, is een moordenaar; en jullie weten dat ieder die een moordenaar is, het eeuwig leven niet blijvend in zich heeft. ¹⁶Daaraan hebben we de liefde leren kennen, dat *Die* voor ons zijn leven heeft gegeven. En ook wij moeten voor de broeders het leven geven. ¹⁷Wie de goederen van de wereld heeft en zijn broeder gebrek ziet lijden en zijn hart sluit voor hem; hoe kan de liefde van God in hem verblijven? ¹⁸Kinderen, we moeten niet liefhebben met het woord en met de tong, maar metterdaad en met waarheid. ¹⁹En daaraan weten we dat we uit de waarheid zijn, en voor Hem kunnen staan met een gerust hart, ²⁰dat, als ons hart ons aanklaagt, God groter is dan ons hart, en Hij weet alles. ²¹Geliefden, als ons hart ons niet aanklaagt, gaan we vrijmoedig om met God, ²²en wat we vragen, krijgen we van Hem, omdat we zijn geboden bewaren en doen wat Hem aangenaam is. ²³En dit is zijn gebod, dat we geloven in de naam van zijn Zoon Jezus Christus en elkaar liefhebben, volgens het gebod dat Hij ons gegeven heeft. ²⁴En wie zijn geboden bewaart, verblijft in God en God in hem. En daaraan weten wij dat Hij in ons verblijft: aan de geest die Hij ons gegeven heeft.

De tegenstelling die wordt uitgewerkt is die tussen 'leven geven' en 'leven nemen'. Haat wordt gelijkgesteld met moord, en liefde met het eigen leven geven voor een ander. Daarmee is tegenover Kaïn Jezus gesteld die, door zijn leven te geven 'voor ons', aan de auteur en zijn beoogde lezers heeft geleerd wat liefde is. De tegenstelling tussen haat en liefde is uitgewerkt in vers 15 en 16. 'Ieder die zijn broeder haat, is een moordenaar', staat tegenover 'hieraan hebben wij de liefde leren kennen, dat *die* zijn leven heeft gegeven voor ons'. Met *die* wordt verwezen naar Jezus, net als in 1 Joh 2,6: 'Wie zegt in God te verblijven, moet zelf wandelen, zoals *die* gewandeld heeft'. Zoals elders in het Nieuwe Testament wijst de formule 'voor ons' er op, dat de dood van Jezus ten bate van anderen is.

Het levenswerk van Jezus heeft een tweevoudig gevolg voor de auteur en voor de degenen tot wie hij zich richt. Het eerste element staat in vers 14: 'Wij weten dat wij van de dood naar het leven zijn overgegaan, omdat we elkaar liefhebben'. Aan het evangelie en de brieven van Johannes is de gedachte vreemd dat we het leven in God zouden verdienen op basis van ons gedrag. Het gedrag is steeds een gevolg van de ondervonden liefde van Godswege. De liefde die wij voor elkaar hebben doet ons beseffen dat in ons van Godswege de overgang van dood naar leven heeft plaatsgevonden.

Het tweede gevolg ligt in het onmiddellijk verlengde hiervan. De werkzaamheid van de liefde van Jezus, die zijn leven voor ons heeft gegeven, is zichtbaar aan de verplichting om elkaar lief te hebben. Het 'moeten', waarvan sprake is in vers 16, is niet het moeten van het uiterlijke voorschrift, maar het is het innerlijke moeten van de liefde zelf. De liefde creëert een kring van mensen die in de liefde leven. Deze mensen leven tegelijk in de wereld. Wanneer de auteur schrijft dat de wereld hen haat, moet men de kring van mensen die in de liefde leven, niet opvatten als een naar binnen gekeerde, geïsoleerde en zich van het wereldgebeuren afzijdig houdende groepering. Het woord 'wereld' wordt in vers 13 gebruikt voor al het denken en handelen dat vijandig tegenover God staat. De wereld staat aan de kant van de haat en aan de kant van Kaïn, die uit den boze is. Het is de kant van de moordenaars in wie uiteraard het eeuwig leven niet blijvend aanwezig kan zijn. Moordenaars bewerken de

overgang van leven naar dood, terwijl de liefde de overgang van dood naar leven bewerkt. Waarom is die vijandigheid tegenover God er, in het evangelie en de brieven van Johannes staat immers dat de liefde en het licht naar de wereld uitgaan? Reeds in de proloog van het Johannesevangelie valt te lezen dat het ware licht dat elke mens verlicht in de wereld moest komen. 'Het was in de wereld, een wereld die door hem was ontstaan, en die wereld heeft hem niet erkend. In zijn eigen huis is hij gekomen, en zijn eigen mensen hebben hem niet opgenomen. Aan degenen die hem wel opnamen, heeft hij het vermogen gegeven kinderen van God te worden: aan hen die geloven in zijn naam' (Joh 1,10-12).

In vers 17 wordt concreet beschreven hoe de liefde van God doorwerkt in de gelovige. De formuleringen zijn hier uiterst plastisch. De welgestelde gelovige sluit zijn hart niet voor de broeder of zuster die in nood verkeert. In overdrachtelijke zin is dit de plaats waar de bewogenheid om de in nood verkerende medemens ontstaat. Het is de plaats van het medelijden en het erbarmen. De afronding in vers 18 is prachtig: 'Kinderen. Laten we elkaar niet liefhebben met het woord noch met de tong, maar in de daad en de waarheid'. Men mag de tekst gerust zo verstaan dat de woorden elkaar wederzijds uitleggen: niet met het woord dat met de tong gesproken wordt, maar met de daad waaruit de waarheid blijkt. Op een andere manier wordt hier nog eens gezegd dat de kennis van God en de verbondenheid met God afhangen van de daadwerkelijke liefde ten opzichte van elkaar. Dat het woord 'waarheid' het laatste woord is in deze samenvattende afronding, kan niet zonder betekenis zijn. In het evangelie en de brieven van Johannes gaat het bij 'waarheid' nooit om een gewone zakelijke klaarlijkheid, maar steeds om een werkelijkheid die in God gegrond is.

Ondanks dat vers 18 als een afronding gelezen kan worden, komt vanaf vers 19 nog een ander gevolg van de liefde aan de orde. De wederzijdse inwoning van God en mens (vers 24) betekent dat we met een gerust hart voor God kunnen staan. De met God verbonden mens heeft weet van zijn tekortkomingen. Maar desondanks mag hij vertrouwen op God, die de gelovige niet veroordeelt, omdat God groter is dan ons hart. En wanneer het hart van de mens hem niet veroordeelt, dat wil zeggen als er geen tekortkomingen zijn, mag hij vrijmoedig met God omgaan. Vrijmoedigheid is het recht van spreken dat de vrije burger heeft in de volksvergadering. Het is de vrijheid om alles te kunnen zeggen. De wederzijdse inwoning van God en mens en de werking van Gods liefde in ons, waardoor we weten dat we in God zijn en van de dood naar het leven zijn overgegaan, maken ons waarlijk vrij.

In de onderlinge liefde is Gods liefde volmaakt geworden

Het derde grotere tekstgeheel dat handelt over de liefde is 1 Joh 4,7-21, met een uitloop tot 1 Joh 5,4. De context blijft die van de twist met tegenstanders. In de voorafgaande verzen 4,1-6 wordt aan de lezers verteld hoe men valse profeten kan herkennen. Door de onderscheiding van geesten weet men of ze van God komen, ofwel dat ze bij de wereld horen en de leer van de wereld verkondigen. Het gaat om het onderscheid tussen de geest van de dwaling en de geest van de waarheid.

In 1 Joh 4,7 keert de auteur terug naar het thema van de liefde. In 1 Joh 4,7-10 wordt de liefde bezongen en verbonden met een aantal al eerder besproken thema's. Nu wordt alles nog eens in alle scherpheid uitgezegd. De aansporing om elkaar lief te hebben wordt verbonden met de oorsprong van de liefde die God is. Liefhebben is uit God geboren worden. Liefhebben leidt tot een nieuw leven dat in God zijn oorsprong heeft. Boventonen uit het evangelie volgens Johannes klinken voortdurend mee. Het doel van het evangelie is immers dat de lezers, door van het boek kennis te nemen, zullen geloven dat Jezus de Christus is, de zoon van God, en dat ze, door te geloven, leven zullen bezitten in zijn naam (Joh 20,31). Het leven bezitten van

Godswege is verbonden met de belijdenis omtrent Jezus. Leven is kinderen van God worden; een mogelijkheid die de gelovigen gegeven is door de komst van het licht in de wereld. Dat het daarbij niet gaat om een fysieke geboorte, maar om een wedergeboorte in God, wordt in de proloog van het evangelie al verwoord: ‘Want niet uit bloed, noch uit de wil van het vlees, noch uit de wil van een man, maar uit God zijn ze geboren’ (Joh 1,13). Op gelijkaardige wijze wordt in het nachtelijk gesprek met Nicodemus duidelijk gemaakt dat het gaat om een geboorte uit God. Opnieuw geboren worden is niet in de moederschoot terugkeren om dan nog eens geboren te worden. Het is ‘van omhoog geboren worden’, uit water en geest (vgl. Joh 3,3-5). De omvorming die het leven in liefde is, wordt uitgezegd in termen van een radicaal nieuwe bestaanswijze: uit God geboren worden.

Een tweede thema dat met de liefde verbonden wordt, is het kennen van God. Al in het begin van de brief is het kennen van God gegrond in het onderhouden

van de geboden. De auteur heeft duidelijk gemaakt dat dit gebod het gebod van de liefde is (1 Joh 2,3-11). Verrassend in het tekstgedeelte nu is het dat een verbinding wordt gemaakt met de overtuiging dat niemand ooit God heeft gezien (1 Joh 4,12). In de proloog van het evangelie komt dezelfde overtuiging in bijna dezelfde bewoordingen voor (Joh 1,18). In Joh 5,37 zegt Jezus tot zijn toehoorders dat ze nooit Gods stem hebben gehoord en *zijn gezicht nooit hebben gezien*. In Joh 6,46 wordt deze ervaring nog eens uitgedrukt: ‘*Niet dat iemand ooit de Vader heeft gezien ...*’. In het evangelie en de brieven van Johannes is het kennen van God bemiddeld. ‘Gods liefde is onder ons openbaar geworden doordat Hij zijn eniggeboren zoon in de wereld gezonden heeft opdat wij zouden leven door Hem’ (1 Joh 4,9). De bemiddeling door Jezus is mogelijk doordat Jezus in relatie met God staat, zoals de zoon betrokken is op de vader. Tegelijk onderhoudt hij betrekking met de leerlingen. Daarbij is de relatie van de vader met de zoon model voor de relatie van Jezus met zijn leerlingen. Maar met het modelkarakter van de ene relatie voor de andere is niet alles gezegd. Jezus is ook de verbinding van beide relaties. Daardoor wordt het mogelijk dat de volgelingen van Jezus met

1 Johannes 4,7-5,4

⁷Geliefden, laten wij elkaar liefhebben, want de liefde is uit God. En iedereen die liefheeft, is uit God geboren en kent God. ⁸Wie niet liefheeft, kent God niet, want God is liefde. ⁹Daarin wordt de liefde van God openbaar gemaakt in ons, dat God zijn eniggeboren Zoon gezonden heeft naar de wereld, opdat wij zouden leven door Hem. ¹⁰Hierin bestaat de liefde: niet wij hebben God liefgehad, maar Hij heeft ons liefgehad, en Hij heeft zijn zoon gezonden tot verzoening voor onze zonden. ¹¹Geliefden, als God ons zo heeft liefgehad, moeten ook wij elkaar liefhebben. ¹²Niemand heeft ooit God gezien. Als wij elkaar liefhebben, verblijft God in ons, en is zijn liefde in ons volmaakt geworden. ¹³Daaraan weten wij dat wij in Hem verblijven en Hij in ons, dat Hij ons gegeven heeft van zijn Geest. ¹⁴En wij hebben het gezien en wij getuigen ervan dat de Vader de Zoon gezonden heeft om redder van de wereld te zijn. ¹⁵Wie belijdt dat Jezus de Zoon van God is, in hem verblijft God en hij in God. ¹⁶En wij hebben de liefde leren kennen die God in ons heeft, en wij geloven in haar. God is liefde. En wie in de liefde verblijft, verblijft in God, en God verblijft in hem. ¹⁷Daarin is de liefde bij ons volkomen geworden, dat wij vrijmoedig zijn op de dag van het oordeel, omdat zoals D ie is, ook wij in deze wereld zijn. ¹⁸Vrees is er niet in de liefde. De volmaakte liefde daarentegen drijft de vrees uit, omdat vrees duidt op straf. Wie vreest, is niet volmaakt in de liefde. ¹⁹Wij hebben lief, omdat Hij ons als eerste heeft liefgehad. ²⁰Als iemand zegt: ‘Ik heb God lief,’ en zijn broeder haat, is hij een leugenaar. Want wie zijn broeder, die hij ziet, niet liefheeft, kan God, die hij niet ziet, niet liefhebben. ²¹En dit gebod hebben wij van Hem: wie God liefheeft, moet ook zijn broeder liefhebben. **5:1** Ieder die gelooft dat Jezus de Christus is, is uit God geboren. En ieder die de Verwekker liefheeft, heeft ook degene lief die uit Hem verwekt is. ²Wij weten daaraan dat wij de kinderen van God liefhebben, dat we God liefhebben en ons houden aan zijn geboden. ³Want dit is de liefde van God, dat we zijn geboden bewaren, en zijn geboden zijn niet zwaar. ⁴Alwat uit God geboren is, overwint de wereld. En dit is de overwinning die de wereld overwonnen heeft: ons geloof.

God in contact komen en Hem kennen.⁴ In 1 Joh 4,13 wordt hierover gesproken als een wederzijdse inwoning. ‘Wie belijdt dat Jezus de zoon van God is, in hem verblijft God en hij in God’. Dit moet niet opgevat worden als een volkomen identiteit, zodanig dat de gelovige in God ‘verzinkt’. Het blijft in alles een relationele eenheid. De verscheidenheid blijft aanwezig en wel zo dat God en mens op elkaar betrokken zijn en in elkaar oplichten. Het is opvallend hoe zorgvuldig de auteur hier is met zijn formuleringen. ‘Als iemand erkent dat Jezus de zoon van God is, woont God in hem en woont hij in God’ (1 Joh 4,15). Ook wanneer hij de wederzijdse inwoning uitdrukt in termen van liefde, wordt de zorgvuldigheid in de wijze van uitdrukking bewaard. ‘Wie in de liefde woont, woont in God en God is met hem’ (1 Joh 4,16).

Het goddelijk karakter van deze liefde wordt uitgedrukt in de zin ‘God is liefde’ (1 Joh 4,8.16). Liefde is hier niet een van de handelingen van God; het is het fundament van al Gods handelen. De auteur benadrukt dat het initiatief van de liefde ligt bij God. ‘Hierin bestaat de liefde: niet wij hebben God liefgehad, maar Hij heeft ons liefgehad’ (1 Joh 4,10). Dit gezag van Gods initiatief in de liefde geldt voor alle liefde. ‘Wij hebben lief, omdat Hij ons het eerst heeft liefgehad’ (1 Joh 4,19).

De zuster- en broederliefde is gegrond in deze liefde van God voor ons. Beter is het, zoals we gezien hebben, te zeggen: de onderlinge liefde is de uitwerking van Gods liefde in ons. ‘Als God ons zozeer heeft liefgehad, moeten wij elkaar liefhebben’ (1 Joh 4,11). Op zich is de onderlinge liefde geen nieuw thema in de brief. Ook in ons tekstgedeelte wordt een aantal malen over de noodzaak van de onderlinge liefde gesproken. Wel verrassend en nieuw is de uitspraak dat in de liefde voor elkaar Gods liefde in ons volmaakt is geworden (1 Joh 4,12). Wij worden voltooid met de liefde van God, als wij elkaar liefhebben.⁵ Het staat er echt: ‘Zijn liefde is in ons volmaakt geworden’. Wat in zich al volkomen is, wordt, paradoxaal genoeg, voltooid. De uitgaande beweging die Gods liefde is, wordt verder gevoerd en volmaakt gemaakt door de uitgaande beweging van de onderlinge liefde. De voltooiing van Gods liefde gebeurt in de onderlinge liefdesband van de christelijke gemeenschap. De uitgaande liefdesbeweging wordt voortgezet, en niet teruggebogen naar zijn oorsprong. Er is hier geen dubbelgebod van de liefde zoals in de synoptische evangelies. Er is slechts één gebod: elkaar liefhebben. Dat gebod is de voortzetting van het goddelijk liefdesinitiatief, dat wij hebben mogen ervaren door de openbaring van deze liefde in Jezus.

De twist met de scheurmakers keert terug in de brief waar wordt gezegd dat de liefde onverenigbaar is met de haat. De uitspraak dat men God liefheeft, is niet te rijmen met de praktijk van de scheurmakers die hun broeders haten. De leugen schuilt niet in de bewering God lief te hebben, ze schuilt in de praktijk van de haat. De auteur laat de tegenstrijdigheid zien met behulp van vergelijking van iets groots met iets kleins. Wat voor het kleinere en lichtere geldt, geldt des te meer voor het grotere en zwaardere. ‘Want wie zijn broeder, die hij ziet, niet liefheeft, kan God, die hij niet ziet, niet liefhebben’ (1 Joh 4,20).

De liefde maakt ons tot vrije mensen. Om dat te laten zien, neemt de auteur het thema van de vrijmoedigheid, dat hij ook bespeelde in 3,21, weer op. De volmaaktheid van de liefde, *die* er nu al is, zal blijken op de dag van het oordeel, omdat wij in deze wereld leven zoals Jezus. Zoals eerder al gebeurde, wordt naar Jezus verwezen met het aanwijzende *die* (1 Joh 4,17). Het thema van vrees en straf wordt eraan toegevoegd. De vrees is niet in de liefde, omdat de volmaakte liefde de vrees uitbant. De vrees komt vanwege de straf. De aanwezigheid van vrees duidt op onvolmaaktheid in de liefde (1 Joh 4,18).

⁴ Zie hiervoor Huub Welzen, ‘Jezus als mystagoog. Eenheid volgens Johannes’, in: *Interpretatie* 11,3 (2003) 23-35.

⁵ Zie bijvoorbeeld Sjef van Tilborg, *De brieven van Johannes, vertaald en toegelicht*, Bussum 1974, 109.

Aan het einde van het tekstgedeelte heeft de auteur van de brief nog een verrassing over de liefde in petto. Tot nog toe heeft hij over de onderlinge liefde gesproken als een criterium voor het weten omtrent de verbondenheid met God. De echtheid van de uitspraken over de verbondenheid met God schuilt niet in wat er wordt gezegd. De echtheid wordt afgemeten aan hoe er wordt gehandeld. Het criterium voor de waarheid is het juiste handelen. In 1 Joh 5,1-4 gebeurt er echter iets merkwaardigs. Daar wordt de vraag gesteld hoe we er weet van hebben dat we elkaar liefhebben (1 Joh 5,2). Gevraagd wordt naar het criterium voor de juistheid van het handelen. Het verrassende antwoord is dat we dat weten omdat we God liefhebben. De wetenschap over de liefde lijkt beide kanten uit te werken. De liefde voor elkaar is de kennisbron voor de verhouding tot God; terwijl omgekeerd de kennis van de liefde voor elkaar is gefundeerd in de liefde tot God. De liefde blijkt een geheel van relaties te zijn waarin men geen enkele afzonderlijke relatie kan verabsoluteren en waaruit men geen relatie kan weglaten. Misschien mag men 1 Joh 5,2 lezen als een conclusie uit het voorafgaande vers. Wie de vader liefheeft, heeft ook de zoon lief. De zoon wordt hier aangeduid als 'wie uit Hem geboren is'. Deze formulering rijmt met 'de kinderen van God' in 1 Joh 5,2, die met dezelfde liefde moeten worden bejegend als de zoon van God. De liefde is een geheel van wederzijdse betrekkingen, waarin God, Jezus en de gelovige met elkaar verbonden zijn, en waarin degenen die geloven, tot leven komen.

De aanspraak 'geliefden'

De auteur spreekt de geadresseerden tot zesmaal toe aan met 'geliefden' (1 Joh 2,7; 3,2.21; 4,1.7.11). In een brief waarin de liefde tot de centrale onderwerpen behoort, kan dat niet zonder betekenis zijn. In deze aanspraak wordt de liefde waar de brief over gaat gerealiseerd. Door zijn lezerspubliek aan te spreken als 'geliefden' creëert de auteur de onderlinge verbondenheid die gefundeerd is in de liefde van God, die duidelijk geworden is door de zending van zijn eniggeboren Zoon. De onderlinge verbondenheid van de auteur met zijn lezers, getuigt van de verbondenheid met God en van de verbondenheid met zijn zoon Jezus Christus.

Johannes en de Moeder Gods in 's-Hertogenbosch, de geboortegrond van de congregatie

Johannes de Evangelist, volgens de overlevering de zoon van Maria Salome en Zebedeus, werd door Jezus geroepen, samen met zijn broer Jacobus. Volgens zijn eigen getuigenis was hij de geliefde leerling van Jezus. Staande onder het kruis ontving hij van Jezus de opdracht om diens moeder onder zijn hoede te nemen. Nadat Maria van Magdala hen had gealarmeerd snelde hij, 'de geliefde leerling van Jezus', samen met Petrus naar het geopende graf waar hij alleen nog de linnen doeken aantrof (Joh 20). Hij geldt als de auteur van het evangelie volgens Johannes, drie brieven en het boek van de Openbaring. Over Johannes zijn ook veel legenden bekend, en verschillende motieven in de beeldende kunst. Zijn bekendste symbool is de adelaar: zoals de adelaar hoger dan andere vogels vliegt tot hij onzichtbaar wordt en dan plots weer uit de hemel neerdaalt, zo stijgt Johannes in zijn evangelie tot in het goddelijk wezen. Hiermee wordt bedoeld dat hij Gods natuur onmiddellijker beschouwt dan de andere evangelisten dat doen. Tot de meest vertrouwde voorstellingen behoren zijn plaats aan het laatste avondmaal, met zijn hoofd rustend op Jezus' borst (vgl. hierboven, over Joh 13,23), en Johannes samen met Maria, aan weerszijde staande onder het kruis. De laatste voorstelling

staat ook op de canonplaat in het missaal, die in de liturgie wordt gekust, in vroeger tijden niet alleen door de priester-celebrant in de mis maar ook door leken, bijvoorbeeld door de bruid en de bruidegom en door moeders die hun kerkgang deden.

Zo verknocht waren christenen aan het Johannesevangelie, dat al in de oudheid het gebruik ontstond om de tekst daarvan, of tenminste de proloog, als amulet om hun hals te dragen. Enkele eeuwen lang was het gebruikelijk binnen de katholieke kerk om de proloog voor te lezen aan het einde van de mis, als een soort tweede geloofsbelijdenis.

Op wat voor wijze Johannes aanwezig was in het leven van de gelovigen, vaak op een symbolische, verborgen wijze waarvan zij zich maar ten dele bewust waren, wordt treffend geïllustreerd door de Sint-Jan in Den Bosch. Naar middeleeuwse gewoonte was van grote kerkgebouwen het noorderportaal altijd aan Maria gewijd en het zuiderportaal vaak aan Johannes. Wanneer we kijken naar de plattegrond van zulke kerken, er dus als het ware vanuit de hemel op neerkijken, zien we een kruis, waarvan aan het linker uiteinde (aan de noordkant) als het ware Maria staat en aan het rechter uiteinde (aan de zuidkant) Johannes. Zo is het kerkgebouw, net als de canonplaat in het missaal, zelf een afbeelding van de kruisiging. Nog altijd beschikt het zuiderportaal van de Sint Jan over het mooiste middeleeuwse beeldhouwwerk.

Dat onze voorouders een boontje voor de apostel van de liefde hadden, blijkt hieruit dat ze op hun huwelijksdag elkaar graag het jawoord gaven in het zuider- of Sint-Jansportaal.⁶ Destijds werd het huwelijksritueel namelijk aan de buitenkant van de kerk gevierd, zichtbaar voor de wereld. Pas na de huwelijkszegening gingen de nieuwe echtelieden, getuigen, familie en vrienden de kerk in voor de mis. Wie Gods zegen wilde vragen voor een gelukkig en liefdevol huwelijksleven, trouwde bij voorkeur in het portaal van de apostel van de liefde, wat eigenlijk ook wel voor de hand lag. In Den Bosch had het Sint-Jansportaal als trouwplaats echter concurrentie van het noorder- of Mariaportaal. En hiermee zijn we terechtgekomen bij degene en datgene waarom deze kerk tot ver buiten de stad bekend stond en nog staat: Maria en de verering van de Zoete Lieve Moeder van Den Bosch.

Dat de Sint-Jan elk jaar veel pelgrims en andere bezoekers aantrekt die komen om Maria te vereren, is aan alle Bosschenaren bekend. De kerkhistoricus Peter Nissen vat de vereringsgeschiedenis als volgt samen:

In de stads- en kapittelkerk van Sint Jan de Evangelist te 's-Hertogenbosch ontwikkelde zich omstreeks 1380 een verering voor een aanvankelijk als oud en lelijk beoordeeld Mariabeeld. Vanaf 1381 kwamen er pelgrims naar het beeld en gebeurden er wonderen. Deze werden opgetekend in een mirakelboek. In de 15e en 16e eeuw was de St. Jan een van de belangrijkste bedevaartkerken in de Nederlanden. Na de verovering van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik in 1629 werd het beeld verborgen en vervolgens naar Brussel overgebracht. Daar werd de verering voortgezet. In 1853 keerde het beeld door toedoen van bisschop Zwijsen terug naar 's-Hertogenbosch. Al snel ontwikkelde zich een intensieve verering, die tot op de dag van vandaag is blijven bestaan en die de laatste decennia haar hoogtepunt beleeft in de meimaand. De Sint-Jan is momenteel een van de drukst bezochte bedevaartkerken van Nederland.⁷

⁶ Harry Boekwijt e.a., *De Sint-Janskathedraal van 's-Hertogenbosch. Geschiedenis van de bouw*, Alphen aan de Maas 2010, 134.

⁷ P.J. Margry & C. Caspers, *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, *Noord-Brabant*, Amsterdam/Hilversum 2000, 395.

Het is niet nodig om hier deze vereringsgeschiedenis in al haar rijkdom te ontvouwen. Wel is een enkel woord over het Mariabeeld en over de pelgrimage als symbolische samenvatting van de levensweg van ieder van ons op zijn plaats.

Frappant is dat de oorsprongslegende van de Bossche cultus vermeldt dat het beeld er als het ware ‘plots’ was, maar dat het weinig indruk maakte. Integendeel, het werd lelijk gevonden en zelfs bespot. Pas nadat er enkele wonderen waren gesignaleerd en deze in verband waren gebracht met het beeld, veranderde de publieke opinie. Het einde van het verhaal is dat de Sint-Jan met het eens zo ‘lelijke’ beeld van de Zoete Lieve Vrouw, het drukste bezochte bedevaartsoord in Nederland is geworden. Opmerkelijk is dat genadebeelden in bedevaartsoorden zoals Den Bosch in artistiek opzicht gewoonlijk van mindere kwaliteit zijn, veeleer zijn het uitingen van ‘naïeve kunst’. Kunst met een grote K staat traditioneel buiten de volksgunst. Bij heiligen zien we iets gelijkaardigs: gelovigen die bij hun gebed om voorspraak vragen, doen dat bij voorkeur bij heiligen die tijdens hun leven bekend stonden om hun onschuld (‘onnozelheid’) en naïviteit, en zeker niet om hun briljantheid of geleerdheid. Wellicht duidt dit op de collectieve ingeworteldheid van de zaligsprekingen in het evangelie volgens Matteüs, waar gezegd wordt dat het koninkrijk van de hemel is bestemd voor de armen van geest en dat de zachtmoedigen het land zullen bezitten (Mat 5).

Voor pelgrimage en bedevaarten geldt binnen de christelijke traditie dat dit in feite uitdrukkingen zijn van de echte, geestelijke pelgrimstocht die iedere gelovige aflegt: dat is het eigen leven, als de weg die de hemelse woning tot uiteindelijk doel heeft (1Kor 5,2). Strikt genomen is de ene aardse bedevaartsplaats niet belangrijker dan de andere, of omgekeerd, doet de ene bidplaats niet onder voor de andere. Immers, zo leert het evangelie volgens Johannes, het gaat er niet om dat de Vader wordt aanbeden in de tempel of op de berg, maar dat Hij aanbeden wordt in geest en waarheid (Joh 4, 23-24). De betekenis van de ‘materiële’ bedevaart, als liturgische expressie van de geestelijke bedevaart, wordt door mgr. Jos Lescrauwaert als volgt getypeerd:

God is natuurlijk overal te vinden en te benaderen, maar dát Hij overal aanwezig is, realiseren wij ons niet zo gemakkelijk. In de bedevaartsplaats worden wij ons ervan bewust hoe waar het is, dat onze God niet een God in de verte is maar een God van nabij. Het in geloof beleden mysterie van Gods presentie waarin wij ons bewegen overal (vgl. Hand 17, 28) wordt in het midden der pelgrims een heel concrete belevenis. Op dezelfde manier worden wij ons op een bedevaartsdag ervan bewust hoe God ook op gewone dagen ‘erbij’ is en niet aan ons voorbij ziet als wij normaal aan de gang of in het bedrijf zijn.⁸

De nabijheid van de Sint-Jan en de populaire verering van Maria in zijn geboortestad hebben mede de keuze bepaald van de bovengenoemde gedenkdagen van de congregatie. Johannes de Evangelist en de Moeder Gods horen nu eenmaal bij elkaar: in de Bossche kathedraal, maar ook in het hart van de Bosschenaar die de congregatie heeft gesticht. Wanneer hij in 1827 zuster Catharina van Grinsven oproept om samen met Johannes onder het kruis te staan, verwijst hij immers naar de geliefde leerling, die samen met de Moeder Gods onder het kruis staat. En de zusters van de Choorstraat zijn vast blijven houden aan een naam die verwijst naar het koor van de Sint-Jan.

⁸ Jos Lescrauwaert, ‘Volksvroomheid rond de Zoete Lieve Vrouw’, in: *Beeld van genade. Feestgave voor de Zoete Lieve Vrouwe van Den Bosch bij gelegenheid van het 125e herdenkingsjaar van de terugkeer van het genadebeeld*, Hilversum 1979, 229.

Overweging

Eén van onze patronen, Johannes, de apostel van de liefde

Het religieuze leven zien we als een zoektocht naar God. En, God is ook op zoek naar ons. Hij wil ons opnemen in Zijn liefde. Hij wil in ons aanwezig zijn en vanuit Zijn nabijheid mogen wij leven. Het is een spirituele zoektocht.

Bij Vincentius zien we dat hij de bezieler is van onze liefdewerken. Maar in Johannes herkennen wij de bewustwording van Gods aanwezigheid in ons. God, om Wie wij religieus wilden worden. Dit is onze eerste doelstelling. Het werk komt op de tweede plaats.

Het evangelie volgens Johannes is dus een bron van inspiratie. Het is een hulpmiddel om Gods intimiteit te beleven. Wat wil Johannes ons duidelijk maken, wat wil hij overbrengen als het gaat om de intimiteit van de Godsrelatie? Zo kan Johannes voor ons een gesprekspartner worden op onze zoektocht naar God. Een reisgezel op de weg.

Als congregatie hebben wij het devies: *In omnibus Charitas – in alles de liefde*. Waar kun je dat beter verwoord vinden dan bij Johannes?

Johannes is zo intiem met Jezus, als Jezus het is met God. Door Hem kunnen wij God vinden. Een intimiteit die spreekt over een wezenlijk kennen door de liefde. Kennen is beminnen, is de ander zien in God, met de ogen van God. De ander 'vrij-kijken' naar Gods bedoeling.

Ons symbool, ons kenteken dat wij dragen, is de wijnstok. Jezus zegt: 'Ik ben de wijnstok'. Wij zijn de ranken.

Jezus zegt: 'Blijft in mij, zoals Ik in jullie'. Hier herken je de intimiteit: 'Want zonder Mij kunnen jullie niets doen', zegt Jezus. Maar als je bij Hem blijft, breng je veel vruchten voort.

En dan zegt Jezus nóg iets over onze roeping. 'Niet jullie hebben mij uitgekozen, maar Ik heb jullie uitgekozen en Ik heb het jullie gegeven dat jullie op tocht zult gaan en vrucht zult dragen'. Dat draag Ik jullie op: dat je elkaar liefhebt.

Ons kenteken laat zien dat we met Jezus verbonden zijn als ranken aan de wijnstok, maar ook zijn we als gemeenschap met elkaar verbonden: als we aan onze roeping beantwoorden, dan dragen we vruchten. Dit kenteken noemen wij ook wel onze 'levensboom' (zie ook Psalm 1,3 – de mens als een boom geplant aan levend water – de boom die vruchten draagt).

De boom des levens is de centrale richtingwijzer van de menselijke samenleving, de standaard van de wereld zoals God die voor ogen heeft. Wie overwint, hem zal de Geest van God te eten geven van deze boom des levens die staat in het paradijs van God. De ziener van deze eeuwige stad rond de levensboom is 'onze broeder en deelgenoot in de verdrukking' (Openbaring 1,9). Zijn naam is: Johannes.

Bij Johannes kom je teksten tegen die Jezus uitspreekt over Zichzelf. De zogenoemde 'Ik ben' teksten. Die teksten zijn een richtsnoer voor het religieuze leven:

- Ik ben het brood des levens
- Ik ben het licht der wereld
- Ik ben de deur van de schaaftal
- Ik ben de ware Herder
- Ik ben de opstanding en het leven
- Ik ben de weg, de waarheid en het leven

- Ik ben de ware wijnstok.

Iedere tekst is toepasselijk en over iedere tekst kunt je mediteren. Zoals 'Ik ben de weg'. Je bent door Hem geroepen om je weg te gaan door het religieuze leven. Hij zet je op de weg. Steeds blijft ons bij:

- 'Hij is mijn Weg, ik moet in de waarheid zijn'.

- Ik moet in de ander 'de Ander' zoeken.

- Hoe ben ik Licht – Blijdschap voor de ander?

- Hoe kan ik op mijn weg liefde uitstralen? Hoe kan ik iemand zijn die in de gemeenschap gestalte geeft aan ons devies *in omnibus charitas*?

Johannes is een mooie, inspirerende patroon van onze Congregatie. De bedoeling van zijn evangelie is immers dat wij zullen geloven en door te geloven eeuwig leven zullen hebben. We zijn dankbaar dat deze apostel van de liefde een lichtend voorbeeld voor ons allen is!